Mohai V. Lajos

„HÁBORÚ LESZ.” – Kosztolányi Dezső: Belgrádi napló, Szerb mozaik 1909. Belgrádi képek. 1916.

A kettős Monarchia fölbomlásának előérzete.

„Hajnali hat órakor a vonatból még egyszer látom Belgrádot. Az ablakon most cikázik át a hajnali napsugár. Közelebb megyek. Egy mondat van rajta. Valamelyik utas levette gyémántgyűrűjét és az üvegre nagy, értelmes betűkkel – magyarul – rákarcolta: – Háború lesz."

Belgrádi képek, 1916.

Akinek ez a magyar irodalmi emlékezetben nevezetessé vált bekezdés, kiváltképp az utolsó mondat, a *„Háború lesz”* a tollhegyére került, az írhatott tárcát, tollrajzot, és egyéb hírlapi műfajt, *mindig* költő volt, és *mindig* szépíró maradt, és korántsem csak a betűszerinti újságírócéh tagja. Ez mára már evidencia, a Kosztolányi-kutatás közhelye, és ezt a tényt erősíti, hogy számtalan párhuzamot észlelünk a korabeli újságokból összegyűjtött alkalmi munkák, és az életmű magaslatai között. A nagy témák, vonzalmak előképei, az életvilág később remekművekké sűrűsödő darabjai, empirikus anyagai és mintái, korai leletei léptennyomon elénk bukkannak különféle műfaji metszetekben. Az idézett bekezdést is, a maga világába, élethelyzetébe mélyedő író, és nem a szenvtelen, az eseményeket, adott esetben a készülő drámai eseményt kívülről szemlélő, leíró és lejegyző riporter írta. (Gondoljunk csak a jelenet költői gonddal kiválasztott szecessziós megoldására, az elegáns, és kitörölhetetlen vágatot eredményező *gyémántgyűrű* szerepeltetésére.) Nem arról van szó jelen esetben sem, hogy az újságírói normák betartása kívül esett volna a fiatal Kosztolányi szemléletén vagy az elhatározásán, hanem arról, hogy a szándék nem pusztán csak a dokumentáció nála, túlnő rajra, és kiterjesztés nyer saját világérzékelésének az irányába.

Az az útirajz, amelyből a fönti idézet származik, 1916-ból való, tudomásom szerint az író *Tinta* című, a háború harmadik évében napvilágot látott kötetében jelent meg először. Az írás előzményei azonban jóval korábbra nyúlnak vissza, még 1909-re, amikor az *Élet* című hetilap március 21-diki és 28-diki számában közreadta Kosztolányi két dolgozatát friss szerbiai benyomásairól és élményeiről. A prózai szövegek egymáshoz kapcsolódását Réz Pál 1979-ben a Szépirodalmi Könyvkiadó *Európai képeskönyv* című Kosztolányi-válogatásának összeállítójaként az alábbiak szerint magyarázta rövid jegyzetben: *„Kosztolányi* az Élet *1909.*

március 21-i és 28-i számában riportot tett közzé Belgrádi napló, *illetve* Szerb mozaik *címmel, a két útilevelet erősen rövidítve, átfogalmazva, egyszersmind kiegészítve* Belgrádi képek *címmel közölte* Tinta *című kötetében*: *ezt adjuk a főszövegben. (A rövidítés oka talán a terjedelem kötöttsége volt, talán az is, hogy 1916-ban már nem értett egyet riportjának néhány megállapításával, bár elfogultságai a kötetben közölt szövegben is hangot kapnak még.) Minthogy a két útirajz eredeti szövege jellemző a fiatal Kosztolányi szemléletére, itt adjuk őket, jegyzetben."*

A Kosztolányi-kutatás tudomásom szerint eddig nem vett a helyi értékének megfelelő tudomást, vagy nem tulajdonított jelentőséget annak, hogy a *Belgrádi képek* nem 1909-ből való. Kiss Ferenc téved a *Tinta* című kötetbe fölvett szöveggel kapcsolatban; azt írja*: „A háborús mámor által erősebben érintett cikkeket mind mellőzte, nem vette fel azokat sem, amelyekben nyilvánvaló az antant-ellenes célzat. Ha igen, akkor sem az eredeti harcias formában. A finnugor népekkel való találkozást például teljesen átdolgozta, a Belgrádi képek, s a Sárga kultúra esetében pedig a háború előtti változatot közli."* (Kiss Ferenc: Az érett Kosztolányi. 1979. 52.) A szöveget Kiss Ferenc sem vonta górcső alá, az előzményekről pedig bizonyos értelemben megfeledkezett; az azonban biztos, hogy ismerte, mert monográfiájának egy másik pontján, amikor *A Hét* 1914 október 18-diki számában megjelent *A belgrádi bacilus* című Kosztolányi-cikkről tett említést, utalt az 1909-es szövegre: *„1914-ből való cikkének hosszú, tüzetes leírásait egy 1909-ben írott útibeszámolójából kölcsönözte, s ennek a helyzetjelentésnek így hangzott a záró-mondata: Háború lesz."* (Kiss Ferenc: Az érett Kosztolányi. 1979. 38.) Ám, ez sem fedi pontosan az igazságot, és nem állja ki a filológia próbáját, mert „hosszú, tüzetes leírások" átvételéről egyáltalán nem beszélhetünk. Kiss Ferenc is megelégedett azzal, hogy az írásnak egyetlen alapténye van, amellyel számolni kell, és ez a tény, vonta le a következtetést, beépíthető Kosztolányi fölfogásába, és gondolatvilágába. *„Érthető, ha a háború se érte váratlanul."* – állította tehát a monográfus. Az irodalomtörténészt elfeledte azt is, hogy nevezetes alapmondatot Kosztolányi Dezső a két balkáni háború, illetve az I. világháború előtt fogalmazza meg, és ez némileg módosít a bevált, bejáratott irodalomtörténeti képleten.

Ha összevetjük a *Belgrádi képek* (1916) cím alatt megjelent tárcát a két publicisztikai előzményével, akkor meglehetősen pontosan követhető a tudatos átdolgozás, írói előállítás, amely költői kézjegyet, a magyarul odaírt háborús jövendölés-motívumban pedig súlypontáthelyezést mutat.

A *Belgrádi képek*ben két írás összevonása, és művészi újraszerkesztése, átgondolása, és stilizálása történik. Erre a módszerre szinte minden korabeli magyar írónál van példa, egyedül Krúdyt említeném, aki

keresztül-kasul írta az életművének különféle részeit, részleteit újra meg újra, igen nehezen rekonstruálhatóan. Sokszor járta Kosztolányi is ezt az utat; régebbi írások összegződnek nála új szövegbe, ám amíg Krúdy teljesen következetlen megoldásokat alkalmazott (az eladhatóság, Arany János szavát kölcsönözve, „a piacra termelés" inkább jutott domináns szerephez nála, mint a művészi terv), addig Kosztolányi igazolható művészi fölismerésekkel bővítette a saját témáit. Elég csak a vidékiség, a sivárság művészi témakörére gondolni, vagy Sárszeg korai említésére például a *Bácska* című novellában. Ebben a *Pacsirta* egyik mellékszereplőjének figurája már körvonalaiban fölbukkan. (*„Sárszegen évekkel ezelőtt csak egyetlen ember tudott franciául. (…) lámpája mellett a Le Figaró-t és a Journal Amusant-t olvasta.")* A korai előzmények kibontása, kiterjesztése Kosztolányi életművének egyik jellegzetes vonása, mi több rendezőelve. *„Különböző időkben készült szövegek utólagos elrendezése az egyes elemek átrendezésével jár együtt"* – írja Szegedy-Maszák Mihály, és állításában nincs okunk kételkedni. (Szegedy-Maszák Mihály: Kosztolányi Dezső. 2010. 23.)

Azt gondolom tehát, hogy a *Belgrádi képek*en, nem pusztán csak a világháború végezte el a munkáját, mert arra ott van (igen halványan) *A belgrádi bacilus* című rövid hírlapi munka; a fontosabb módosulások írói természetűek, irodalmi vénájának és költészeti múzsájának hódol benne Kosztolányi. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a három háborús évből, mindenekelőtt a magyarság számára levont tapasztalat, és méginkább megfontolás ne ösztönözné a költőt a *Belgrádi képek* összedolgozásakor.

Sőt, megkockáztatom, hogy a magyarság számára levonható tapasztalatok *is* befolyásolták Kosztolányit a szövegek újrarendezése közben. Mert mit mutat az új, átdolgozott írásmű? Szembeötlő, hogy a *Belgrádi képek,* a két 1909-es útirajznak hozzávetőlegesen kevesebb, mint felét tartalmazza. Erősen meghúzott szöveg, drámaian sűrített *rajz*, hogy magának az írónak egyik kedves műfaj-meghatározását használjam. Az új szöveg a *Szerb mozaik* első mondatával indít, amikor az író vonata áthalad a határon. A vonatutazás keretét képezi az írásnak, a *Belgrádi napló* szövegének az utolsó bekezdése is vonatbeli történetet mesél el; akkor hagyja el az író Szerbiát, és látja meg az ablaküvegbe karcolt üzenetet. Ez dramaturgilag fontos pont, benne összegződik az utazás tapasztalata. Az hogy kinek a számára, az az 1909-es szövegből még úgy érződik, hogy a szerbek számára. A 1906-os szövegben, meg azzal, hogy a szöveget magyarul írták az ablakra, már a magyarság számára.

Én ezt érzem domináns változásnak, és a hét évvel korábbi útirajzot ezért alakította át és vette föl a *Tinta* című kötetbe.

A *Szerb mozaik* szövegét az átdolgozáskor továbbiakban is használja Kosztolányi, de megfosztja a fiatal király Gyorgye Karagyorgyevics nevétől a leírást, ezáltal elvon az írás konkrétságából, viszont a bábfigura-uralkodó komédiás jelenlétét a szerbek mindennapjaiban ezáltal még hangsúlyosabbá alakítja. Kísért a gúny és a leereszkedés ebben a szövegrészben, de inkább a megengedő csodálkozás üt át a sorokon. Azután már csak a *Belgrádi napló* részletei következnek; Kosztolányi ezeket is alaposan megrostálja. A korzózó úri közönség, a kávéház népe, a szkupstina képviselői, egy színházi előadás, a szépművészeti múzeum, az egyetemi könyvtár képei, a szegénység, az elhagyatottság kis freskói megmaradtak. Az olyan kitételek is, hogy „Szerbia részeg", de Kosztolányi elhagyta viszont – és ez meglehetősen árulkodó – az összes olyan részletet, amely a militarizálódó szerbséggel, akár a köznapi ember vonatkozásában, akár a katonasággal foglalkozott. Elhagyta példának okáért a macskaköveken bakancsukat csattogtató önkéntes fegyveres osztag felvonulásának leírását, és azt az artikulációt, amelyet ez a látvány keltett benne *„Aki látta ezt az esti fölvonulást, nem tud többet mosolyogni a balkáni operett királyságon. Inkább egy kérdés izgatja, amit szeretne odakiáltania rongyos csapatnak. Hova rohantok, szegény, fiatal szerb fiúk? Annyi átok, annyi kulturálatlanság és háború után, ugyan kivel akartok még háborút viselni? Nem harcoltok-e naponta a ti ősi bajaitokkal? Nem haltok meg már életetekben, itt, ebben az elhagyott fészekben, amely a ti büszkeségetek? A Száva és a Duna csípős lehelete részegített meg, a tavaszi áradás láza, vagy a forradalmas március? Beszéljetek, miért akartok meghalni? Miért?"*

Kosztolányi már nem tartott igényt ezekre a részletekre 1916-ban. Mert a súlypontokat máshol érezte. Emlékeztetnék mindenekelőtt arra, hogy egy évvel korábban, 1915-ben tette közzé *Öcsém* című „háborús" kötetét. Ismeretes, hogy az öccse bevonult és katonaként a véres harcmezőn küzdött, később súlyosan megsebesült. Erről a rövidke kötetről szólva Szegedy-Maszák Mihály is fölhívta rá a figyelmet, hogy Kosztolányi először *„itt fejezte ki előérzetét a történelmi Magyarország végéről"*. (Szegedy-Maszák Mihály: Kosztolányi Dezső. 2010. 143.) Az író az *Öcsém*ben egyenesen úgy fogalmazott, hogy *„Sokszor riadok a sejtésre, hogy most olyan változások, olyan határok tolódnak majd elénk, amelyek idegenné tesznek mindent, ami eddig otthonos volt*." (Kosztolányi Dezső: Öcsém. 1915. 13–14.)

Azt hiszem, ez a sejtés, és mindinkább izmosodó fölismerés vezette Kosztolányit, hogy a két 1909-es szerbiai cikkét elővegye, és új változatot állítson elő belőle.

„Háború lesz." Vajon a félelem jele és kifejeződése az ominózus zárlat, az utolsó bekezdés és az utolsó mondat, vagy az ocsúdásé, amelyre azonban nem tudhatjuk, a költő sem tudhatta, hogy odafigyel-e bárki? Az utólagos kiegészítést, miszerint *magyarul* vésték az üvegre a fölírást, az gondolom, hogy a magyarság számára címzett az intelem diktálta. Az elbeszélő nem fog éles hangot vele, a szöveg kontextusából nem lehet levonni ezt a következtetést. Az irodalmárok és az olvasók nemzedékei mindenesetre közvetlen vonatkozást látnak benne az első világháborúval, a háborúba rohanó kettős monarchiával. Mintha a kijelentés aktuális igazságát, az utazó intuícióját a világháború igazolná. És mintha Kosztolányi számára is igazolná, holott nem feltétlenül állítható, hogy az eredeti szándéka is ez lehetett vele, ám azzá vált. Mert a súlyos mondatot semmiképp sem szerencsés elszakítani a közvetlen előzményeitől, kiváltképp az utólagosan betoldott, beírt kifejezéstől, hogy magyarul karcolta valaki oda gyémántgyűrűvel a háborús jövendölést.

És, hogy *magyarul,* ez hordozott szerintem megkerülhetetlen jelentést 1916-ban.